Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(2) ss: 313-330.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(2) pp: 313-330.

http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/

ISSN: 2564-6931
DOI: 10.25287/ohuiibf.660981
Geliş Tarihi / Received: 18.12.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 30.03.2020

Araştırma Makalesi
Research Article

İKTİDARI DÖNEMİNDE ANAP'IN DEMOKRASİ ANLAYIŞI: SİYASALAR, SÖYLEMLER VE ÖZAL LİDERLİĞİ

Melih Nadi TUTAN[1]

Öz

Anavatan Partisi (ANAP); 1983 ila 1991 yılları arasında tek başına hükümeti kurabilme başarısını yakalamış, hem kendisi hem de toplum ve askerler tarafından iktisadi ve siyasi hayatın istikrara kavuşturulması, demokratikleşme ve modernleşme gibi misyonları edinmiş olması itibariyle Türk siyasal hayatı literatüründe önemli bir yer teşkil eden bir siyasal örgütlenmedir. Literatürde ANAP'ın tam anlamıyla demokrasi anlayışını kategorilendiren pek fazla çalışma bulunmamakla birlikte, çoğunlukla ANAP ve demokrasi; demokrasinin konsolidasyonu bağlamında tartışılmıştır. Bu nedenle çalışmanın amacı; demokrasi kuramlarından ilham alarak iki iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışını değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada; öncelikle ANAP'ın bir siyasal örgüt olarak nasıl göründüğünü inceleyen çalışmalar aktarılmış ardından partinin programı, seçim beyannameleri, seçim kampanyaları, hükümet programları ve yasama faaliyetleri bir içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bununla birlikte Turgut Özal'ın ANAP içerisinde nasıl bir konum edindiği ve söylemleri de demokrasi anlayışının göstergeleri olarak çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın sonunda, ANAP'ın örgütsel olarak ve ilk iktidar döneminde liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi anlayışlarını; ikinci iktidar döneminde ise oldukça zayıf da olsa bu anlayışlara katılımcı demokrasi "tema"larının eşlik ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler *: Demokrasi, Liberal Demokrasi, Katılımcı Demokrasi, Turgut Özal, ANAP.*

Jel Kodları *: D72, D73, K15, K16.*

[1] Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, melihnadi94@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2801-3650.

Tutan, M. N. (2020), "İktidar Döneminde ANAP'ın Demokrasi Anlayışı: Siyasalar, Söylemler ve Özal Liderliği", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 313-330.

THE MP'S CONCEPT OF DEMOCRACY IN THE PERIOD OF POWER: POLICIES, DISCOURSES AND LEADERSHIP OF OZAL

Abstract

The Motherland Party (MP) which succeeded in forming the government on its own as a ruling party between 1983 and 1991 is a significant political organisation in the literature of Turkish Political Life since it has given tasks such as stabilising economic and political life, democratisation and modernisation by the society and the army. In this literature, even though there are not many studies that categorise the MP's concept of democracy as a whole, democracy and the MP are often discussed in the context of democratic consolidation. Therefore, the purpose of the study is to evaluate the MP's concept of democracy in two periods of power, in the light of the theories of democracy. To this end, the studies examining how the MP occurs as a political organization were cited, and the party programme, election manifestos, electoral campaigns, government programmes and legislative activities were examined through the method of content analysis. In addition to this, the position and discourses of Turgut Ozal in the MP are included in the scope of the study as indicators of the conception of democracy. At the end of the work, it is seen that the MP as an organisation and in the first period of power indicates liberal, elitist and economic democracy concepts, and in the second period of power these democracy concepts were accompanied by participatory democracy "themes", even they are came exist with quite unclear tunes.

Keywords *: Democracy, Liberal Democracy, Participatory Democracy, Turgut Ozal, the MP.*

Jel Codes *: D72, D73, K15, K16.*

GİRİŞ

Anavatan Partisi (ANAP); 1980 askeri müdahalesi sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde, 1983 yılında, tek başına hükümet kurabilecek oy oranına ulaşarak iktidara gelmiş, siyasal organizasyon olarak her ne kadar kimi görüşlere göre muhafazakâr liberalizm, piyasa modernizmi ve İslam kimliğini yansıtsa da, parti lideri Turgut Özal'ın ifadesiyle Türkiye'nin orta direği olan Sünni İslamcılık, milliyetçilik, ekonomik liberalizm ve sosyal demokrasi görüşlerini bir arada temsil eden bir karizmatik lider partisi özelliğini taşımıştır (Kalaycıoğlu, 2002: 45). Bu eklektik görünüm, bir bakıma, ANAP'ın 1980 öncesi toplumsal ayrışmayı uzlaştırabileceği ve temsil edebileceği düşüncesiyle de gelişmiş; Özal liderliği, ideoloji merkezli Türkiye siyasetini bir *catch-all* partisi olarak ifade ettiği ANAP ile aşmayı amaçlamıştır (Heper & Keyman, 1998: 266-267). Bu açıdan bakıldığında, kendisine önemli bir misyon yükleyen Özal ve ANAP, 1980'ler boyunca Türk siyasal hayatında önemli gelişmelere tanıklık ve öncülük etmiştir.

Bunlardan ilki, ekonomi alanında meydana gelen gelişmelerdir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti ile Türkiye'nin tecrübe ettiği iktisadi teşvikler ve anlaşmalara dayalı kapitalist ekonomik düzen, 1980'li yıllarda serbest piyasa kavramıyla tanışılması neticesinde finansal bir kapitalizme evrilmiş ve bu kapitalist finans giderek alanını genişletmiştir (Ortaylı, 2015: 183-186). Serbest piyasanın ekonominin temel kavramı olmasıyla birlikte, merkezi hükümetin sınırlanması, daha efektif ve az maliyetli hale getirilmesi ANAP döneminin özellikle ilk yıllarında görülen bir olgu olmuştur (Köker, 1995: 60). Bu ekonomi politikaları, Özal ve ANAP'ın farklı ekonomik kesimlerle geliştirdiği ilişkiler neticesinde siyasala bakışını ve dolayısıyla demokrasi anlayışını da bir yöne doğru çekmiştir.

Askeri müdahaleden önce hayata geçirilen, piyasaya ve ekonomik hayata yönelik uygulamaları ve düzenlemeleri kapsayan liberalleşme politikaları, ilk Özal hükümetinde hızlı ve yukarıdan-aşağıya biçimde uygulanılmak istenmiştir. Özal liderliği böylece iş dünyasıyla olumlu ilişkiler geliştirip onlara iyimser bir bakış açısı kazandırırken, birtakım kurumsal düzenlemeleri sekteye uğratmış ve bu siyasalar şeffaflık, hesap verebilirlik, denetim gibi ilkelerden ödünleri gerektirmiştir (Öniş, 2004: 118-121). Zira hızlı bir ekonomik düzenleme ve demokratik pekişme güçlü bir devleti öngörmekte ve/fakat bu olgu, Özal ve ANAP'ın sıkıca benimsemiş olduğu neo-liberal ideolojik bakış açısıyla ters düşmektedir. Bu nedenle Özal liderliği, bunun için birtakım *by-pass* uygulamaları geliştirmiş ve Öniş'in belirttiği üzere, kalkınmacı devlet söylemiyle yola çıkmıştır. Bu devlet anlayışında, 1983 sonrasında Başbakanlık konumu başta olmak üzere yürütmenin güçlendirildiği, bürokrasinin yeni kurumsal ofislerle aşıldığı, açılan yeni bakanlıklarla bürokrasinin şekillendirildiği görülmüştür (Öniş, 1992: 4-16). Bu siyasalara bütünüyle bakıldığında, yeni ekonomik düzenden çıkarları olan bir iş dünyasının, Özal ve ANAP tarafından, kurumsallaşma ve demokratik değerlerden ödün verilerek temsil edildiği görülmekte ve bu olgu, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki liberal-seçkinci demokrasi temalarını hatırlatmaktadır. Fakat bununla birlikte, ANAP'ın bu kadar çok kesimi temsil etme gayreti, katılımcı demokrasiyi de çağrıştırmaktadır. Bu ikilem, çalışmanın sorularından birini oluşturmaktadır.

1980'ler boyunca Özal ve ANAP'ın eşlik ettiği gelişmelere tekrar dönüldüğünde, neo-liberal ekonomi politikalarının bir sosyal ve etik boyutu olduğu da görülür. Heper'e göre, ANAP ve Özal liderliği, bir siyasal organizasyon ve kurum olarak, liberal ekonomik rasyonalite ile dini-ahlaki değerlerin bir sentezini yapma gayesi gütmüş ve bunu düşünme, ifade ve girişimcilik özgürlüğü söylemleriyle ortaya atmıştır (2002: 143). 1950-1954 döneminden sonra tekrardan 1980'lerde siyasal karar alıcıların ve ekonomi kesiminin, devletçi ya da korumacı ekonomi yerine piyasa ve ihracat odaklı ekonomik liberal yapıyı benimsemesi (Boratav, 2003: 210-211), toplumsal anlamda da bir liberalleşme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu olgu; eğitim, sivil toplum ve medyada izlenebilecek olan modernleşmeyle birlikte görünmüştür.

Eğitim alanında modernleşme, liselerde yabancı dil öğretimine ağırlık verilmesi ve açılmaya başlanılan vakıf üniversiteleriyle birlikte görünüm kazanmıştır. 1980 sonrası dönemde, dünyaya açılma söylemiyle birlikte küreselleşme olgusu, Türkiye'de zaman ve mekân farklılıklarının kaybolmasıyla ortaya çıkmıştır (Findley, 2010: 355-384). Medyada ise liberalleşme, gazetelerde ekonomi ve yaşam tarzı (*life style*) bölümlerinin görülmesiyle etkili olmuş ve sosyal alanda ekonomi, giderek siyasetin yerini almaya başlamıştır (Aydın & Taşkın, 2015: 352). Bu olgular, bir sonraki bölümde incelenecek olan demokrasi kuramları bölümünde görüleceği üzere, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasiden uzaklaşma ve liberal ve ekonomik demokrasiye yakınlaşmayı çağrıştırmakta; fakat sivil topluma bakıldığında yine karmaşık bir görünüm almaktadır.

Aydın ve Taşkın'a göre, 1980 ve sonrasında sivil toplumun gelişimi, yukarıda bahsedilen modernleşme olgusunun görünümlerinden biri olmuş ve popüler kültür, sivil toplum tarafından sürekli canlı tutulup yaygınlaştırılmıştır (2015: 364). Keyman ve İçduygu da benzer görüştedir. Onlara göre, niceliksel ve niteliksel olarak 1980'ler sonrasında gelişen sivil toplum, yatay olarak tüm toplumsal katmanlara da sirayet ederek zihinsel dönüşümlerde önemli rol oynamış; siyasal alanda da yeni aktör ve söylemlerin ortaya çıkışıyla birlikte geleneksel siyasal olguların dönüşümünü hızlandırmıştır (Keyman & İçduygu, 2003: 221-223). Fakat Heper'e göre; piyasa girişimlerinin özelleştirilmesi, otoritenin azaltılması, fonların yerel yönetimlere aktarılması gibi olgular sivil toplumun güçlenmesi için bir fırsat sunarken pratikte bu olgu, Türkiye'de gözlemlenmemiştir. Bu siyasalar sonucu, gerek siyasal partilerde gerekse siyasal ve toplumsal alanda katılımcı demokrasinin görünür olması beklenirken; Özal'ın politikaları geleneksel bürokratik elitlerin zayıflatılmasıyla sınırlı kalmış, sivil toplum bilinçli olarak güçlendirilmemiştir. Aynı zamanda bu siyasal tercih, Heper'e göre, bir siyasal organizasyon olarak ANAP'ın, ilgisini siyasal olana değil, iktisadi politikalara verdiğinin göstergesidir (1990: 325-326).

Dolayısıyla özellikle sivil toplum bağlamında literatürde bir çelişki gözükmektedir. Bu çelişki, Özal ve ANAP'ın demokrasi anlayışı konusunda nerede durduğuna dair bir belirsizlik de meydana getirmektedir. Zira sivil toplumun gelişimi ve yerel demokratik mekanizmaların güçlendirilmesi katılımcı bir demokrasiyi hatırlatırken; ekonomik özgürlüklerin, sosyal ve siyasal özgürlüklere tercih edilmesi, sonraki bölümde belirtileceği üzere, seçkinci, liberal veya ekonomik demokrasiyi çağrıştırmaktadır. Bu nedenle, çalışmada öncelikle demokrasi kuramları genel hatlarıyla belirtilecek ve ardından ANAP'ın iki iktidar dönemindeki yasama faaliyetlerinde nasıl bir demokrasi anlayışını yansıttığı; Özal'ın söylemleri, seçim kampanyaları ve parti programıyla birlikte değerlendirilecektir. Buradan yola çıkan çalışmanın amacı, demokrasi kuramlarından hareketle, ANAP'ın demokrasi anlayışındaki temel motifleri açığa çıkarmaktır. Demokrasi anlayışı kavramsallaştırmasıyla ifade edilen; siyasal karar alma mekanizmalarının gerek bireysel liderlik gerek siyasal teşkilatlanma ve yapılar olsun belli bir dönemde söylemler, siyasala bakış ve siyasalar bağlamında görünür olan demokrasi temalarıdır.

I. DEMOKRASİ KURAMLARI[2]

Agonistik, müzakereci, kozmopolitan demokrasi gibi görece yeni demokrasi kuramları bağlam dışında tutulduğunda, genel itibariyle klasik dönemde Jean Jacques Rousseau, John Locke, John Stuart Mill, Alexis De Tocqueville gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş olan demokrasi teorilerinin iki felsefi altyapıdan hareket ettiği ve demokrasi kuramları literatüründeki kaynaklarda, bu kuramların buna göre kategorilendirildiği görülür. Bu iki felsefi gelenek; cumhuriyetçi düşünce ve liberal gelenek olarak adlandırılabilir (Sartori, t.y.; Schmidt, 2001; Terchek-Conte, 2001; Touraine, 2002; Held-Scott, 2006). Nitekim görece geç dönemde ortaya çıkan katılımcı, seçkinci, çoğunlukçu ve çoğulcu demokrasi kuramları da bu felsefi altyapıdan beslenmişlerdir.

I.I. Cumhuriyetçi Demokrasi

İlk ayrımlama, dolayısıyla felsefi geleneklerine göre demokrasiler olarak yapılabilir. Diğer deyişle, Siyaset Felsefesinin "Siyaset nedir?", "Devlet-toplum ilişkilerinde bireyin konumu nedir?", "Toplum hangi unsurlardan oluşur?" gibi temel sorulara verilen cevaplar, kuramları da birbirinden ayrıştırmaktadır. Bunlardan ilk olarak cumhuriyetçi demokrasi kuramına bakıldığında, Rousseau'nun görüşlerinden etkilenen ve Antik Yunan demokrasisine sıklıkla gönderme yapan bir demokrasi kuramının varlığı görülür (Schmidt, 2001: 34). Cumhuriyetçi demokrasinin klasik formu, Antik Yunan sitelerindeki demokrasi pratiklerini öne çıkarırken; görece modern bir cumhuriyetçi demokrasi yorumu da Philip Pettit, Richard Bellamy gibi yazarlar tarafından yapılmıştır. Egemen olarak *demos*, yani egemen olanın topyekun vatandaşlar olması ve toplumun, bireylerin üzerinde ayrı bir yapısal özerklik arz ettiği olgusuna karşı çıkan liberal demokrasi de bu nedenle cumhuriyetçi demokrasiyle iki farklı noktada yer alır (Touraine, 2002: 36). Cumhuriyetçi demokrasinin yukarıda bahsedilen bu özellikleri, referans noktası olarak Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserini almaktadır.

Rousseau, eserinde aile metaforuyla birlikte bir toplum tasavvuru ortaya koyar. Buna göre, ailedeki baba karakteri otoriteyi; çocuklar ise halkı temsil ederler ve kendi başlarına karar alıcı olamayan çocuklar eşitlik ve özgürlüklerini bir üst otorite olan babalarına devrederler. Bir toplumda da, Rousseau'ya göre, bireyler diretmenin üstüne çıkmak amacıyla, tıpkı çocukların, haklarını babalarına teslim etmeleri gibi, kendi haklarını geçici olarak otoriteye verirler. Ancak toplumda otorite, bir kişi değil egemen olan halktır ve her birey verdiği kadar hakkını yine toplumdan geri alır. Bunlar, genel irade kavramı altında gerçekleşir. Herkesin iradesinin teker teker

[2] Bu bölüm, büyük ölçüde, Doç. Dr. Ahmet Emre Ateş'in danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır. Daha detaylı bir demokrasi kuramları okuması için bkz. (Tutan, 2018: 5-46).

toplamından daha fazla bir norm ve ideali temsil eden genel irade, bir konu bağlamında yanılmaz ve tektir. Dolayısıyla genel iradenin oluştuğu durumda, bireyler kendi dışsal ve çıkara dayalı tercihlerini değil, genel iradeyle uyumlu olan siyasal davranışları sergilerler (Rousseau, 2016: 14-43). Dolayısıyla cumhuriyetçi demokrasi kuramı da bu olgulardan hareketle, egemen olanın halk olduğunu (Schmidt, 2001: 64) ve bireylerin toplumsal alanda siyasal katılım göstermeleri gerektiğini ileri sürer (Touraine, 2002: 120). Liberal demokrasi ise bu özelliklerin karşısında yer alan bir demokrasi tasarımı ortaya koyar.

I.II. Liberal Demokrasiler

Yukarıda ANAP ve Özal'ın da birlikte anıldığı liberal demokrasinin tarihsel süreç içerisinde iki formundan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, Locke, Mill ve Montesquieu gibi düşünürler tarafından belirtilen liberal siyasal geleneği içeren ve klasik liberal demokrasi olarak adlandırılabilecek olan bir demokrasi kuramı; ikincisi ise görece geç dönemde liberal geleneğin ekonomik yönüne vurgu yapıp serbest piyasa, özel mülkiyet ve rekabetçi piyasa ekonomisi gibi iktisadi terimlerle siyasala gönderme yapan, liberal demokrasinin ekonomik yönünü vurgulayan ekonomik demokrasidir (Held & Scott, 2006: 59). Bununla birlikte, liberal demokrasinin her iki formu da, liberal felsefi gelenekten beslenip farklı yönlerini daha sık vurgulamaları itibariyle, piyasanın serbest ve özgür olması, özel mülkiyetin korunumu gibi birbirleriyle ortak özelliklere de sahiptir (Macpherson, 1977: 20). Dolayısıyla ilkinin normatif, ikincisinin ise deskriptif yönlerinin ağır bastığı söylenebilir. ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışı bakımından her iki liberal demokrasi yorumu da önem taşımaktadır.

a. Klasik liberal demokrasi

Liberal demokrasinin klasik yönü, Locke'un Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı çalışmasında belirtilir. Locke, eseri boyunca geniş anlamda mülkiyetin korunumu vurgusunu yapar. Ona göre, doğa durumundan toplumsal duruma geçişte herkesin eşit ve özgür olması durumu, toplumsal durumda özgürlüklerin korunması amacıyla bir temsil mekanizmasına bırakılır. Özgürlükler ise genel anlamda mülkiyet ile ilgilidir. Mülkiyet kavramının içinde; yaşama, özgürlük ve servet bulunurken; doğal özgürlüklerden vazgeçmenin tek istisnası mülkiyetin korunması veya güvenlik ihtiyacıyla gerçekleşebilir. Bunun dışında hem üst otorite yani devlet hem de toplum, hiçbir şekilde özgürlükleri kısıtlayamaz. Bu, Rousseau'nun egemen olan halkın, bireyi ilgilendiren konularda da söz sahibi olması çıkarımına ters düşer ve Locke, yönetici iradenin sadece kamuyla ilgili konularda karar yetkisi olabileceğini ifade eder (2016: 15-19; 94-143). Locke'un liberal demokrasinin ilkelerini koyduğu bu fikirleri, Mill tarafından temsili liberal bir demokrasi kuramında kullanılmıştır.

Mill, Özgürlük Üstüne adlı eserinde; bireysel özgürlük, temsil ve çoğulculuk düşüncesinden bahseden fikirlerini yansıtır. Cumhuriyetçi görüşün aksine, Mill'in liberal düşüncesinde toplum; birey üzerinde sadece bireye zarar geldiğinde karar verici olabilir ve bunun dışında bireyler, tam anlamıyla bir özgürlüğe sahiptir. Mill, bu özgürlükleri; başkasına zarar verilmeden yapılan eylem özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü olarak ifade eder. Liberal temsili demokraside, düşünce özgürlükleri de önemli bir konumda yer alır. Buna göre, bir düşüncenin ifade edilmesi, Mill'e göre her daim pozitif bir durumu yansıtacaktır. Bu noktada, çoğulculuk fikri öne çıkar ve çoğulculuk, her bireyin doğasının farklı olması sonucunda uygulama olarak insan doğasına en yakın ideal durumu belirtir. Bu bireysellik, liberal demokraside, gelişmenin anahtarı olarak ortaya çıkar. Son olarak temsil fikrine bakıldığında, temsil mekanizmasının tarihsel şartlarda meydana geldiğini savunan Mill, temsilin, çoğulculuğu koruyup çoğunlukçu dinamiklerden hareket eden en üstün hükümet yapısı olduğunu ifade eder (2005: 14-29; 87-185).

Demokrasi Kuramı adlı çalışmasında liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi inceleyerek bir demokrasi kuramı ortaya koyan Giovanni Sartori, klasik liberal demokrasi ile liberal anlayış içinde ekonomik demokrasi arasında bir geçiş oluşturur. Sartori, cumhuriyetçi görüşe karşı çıkarak

iktidarın tamamıyla halkta olmasının çoğunluğun tiranlığı tehlikesi oluşturduğunu ve bu nedenle bir temsil mekanizmasına ihtiyaç olduğunu öne sürer. Sartori, burada kararların halk tarafından verilmediğini, halkın sadece belli kararlar kümesi içerisinden bir tercih yaptığını belirtir (t.y.:229). Sartori bu yönüyle, seçkinci liberal bir demokrasiye ve dolayısıyla ekonomik demokrasinin öne sürdüklerine yaklaşırken; liberal demokrasinin özgürlük getirdiğini ve birden fazla iktidarın özgür şekilde dağıtıldığını söyleyerek klasik liberal görüşe de yakın durur (t.y.:233-236). Liberal demokrasinin ekonomik yönüne vurgu yapan bir demokrasi kuramı ise Anthony Downs tarafından geliştirilmiştir.

b. Liberal ekonomik demokrasi

Liberal demokrasinin siyasal tarafında, demokrasinin araç olmasının yanında bir amaç da taşıması vurgulanır. Yukarıda bahsedildiği üzere demokrasi ve bir adım ötesinde temsil mekanizması; özgürlük ve hakların korunması açısından bir araç olduğu kadar, bireyin siyasal alanda kendini ifade edebileceği bir amaç haline gelir. Ancak liberal demokrasinin ekonomik yönünde demokrasi, birtakım siyasaların (*policy*) hayata geçirilip bunların meşruiyetinin vatandaşlara dayandırılması için bir kurumlar bütünü halindeki organizasyon olarak algılanır (Schumpeter, 2010: 309-310). Dolayısıyla liberal ekonomik demokrasi, aşağıda bahsedilecek olan katılımcı demokrasinin de karşısında yer almış olur. Bu karşıtlık, katılımcı görüşlerin ileri sürdüğünün aksine, demokrasinin meşruiyetinin bireylerin özgürlüğüne giden bir amaç ve araç değil; çıkarların maksimizasyonu için bir araç olmasıyla sağlandığını belirten liberal ekonomik demokrasi arasında kurulur (Beetham, 1992: 44-46).

Liberal demokrasini bu yönü, dolayısıyla kapitalizm ile de ilişkilidir. Zira burjuvazi çıkarlarının maksimizasyonuna dayanan bir ekonomik sistem olarak kapitalizm, demokrasinin Locke, Mill bağlamındaki siyasal özgürlük çizgisinden ziyade, sonraki paragrafta değinilecek olan Downs'ın siyasal karar almada çıkarların ifadesine vurgu yapan ekonomik yönünü tercih edecek ve bununla ilintili olarak demokrasi, bir serbest piyasa mekanizmasındaki satın alıcılar ve tüccarlar arasındaki bir ticari ilişkiye benzeyecektir (Schumpeter, 2010: 351-354). Bu bakımdan, liberal ekonomik demokrasinin altında, demokratik kararın bir kapitalist ekonomi için en iyi sonuçları doğuracağı ve dolayısıyla demokrasinin bu kararları almak ve onlara meşruiyet vermesi istenen bir araç olduğu varsayımı bulunduğu belirtilebilir (Carnoy & Shearer, 1980: 3-5). Bu görüşlerin bütünlüklü bir ifadesini Anthony Downs'ta bulmak mümkündür.

Downs'ın Demokrasinin Bir Ekonomik Teorisi adlı eseri, demokrasinin tıpkı ekonomide olduğu gibi birtakım pratiklerle işlediğini ifade eder. Buna göre, bireyler, ekonomik aktivitelerde sergiledikleri gibi rasyonel olarak bir seçimler kümesinden seçimler yapar, bu alternatifleri bir sıraya koyar ve sadece şartlar değiştiği zaman siyasal davranışlar değişir. Hükümet de bir seçim yılı boyunca seçmenlerden aldığı meşruiyet ve otoriteyi, bazı anayasal sınırlamalar dışında tam anlamıyla kullanır. Siyasal faaliyetlere engel koymak, ifade özgürlüğünü kısıtlamak ve birtakım manipülasyon araçlarına başvurmak gibi davranışlar; bu anayasal sınırlamanın kapsamında kalır. Downs'a göre, bu siyasal işleyiş, belirsizlik kavramı altında gerçekleşir (1957: 3-20). Burada yine ekonomik bakış açısı rol oynar.

Ekonomik davranışlarda olduğu gibi, siyasal davranışlarda da seçmenler tam anlamıyla bir bilgi sahibi değildir. Bu nedenle, önderler, seçmenleri etkileyebilir ve siyasal partiler, çıkar grupları ve menfaat elde etme amacını güden birtakım özel çıkarcılar bu ortamda seçmenlerin davranışlarını değiştirmek için rol oynarlar. Dolayısıyla böyle bir ortamda, iktidar için rekabet eden siyasal önder ve organizasyonlar, bazı seçmenleri daha fazla bazılarını ise daha az ama herkesi göz önünde bulundurur (Downs, 1957: 83-88). Sonuç olarak ekonomik demokrasi kuramında, seçmenler, bireysel davranışlarla belirsiz bir ortamda dışsal çıkarlarını ifade ederler. Aynı zamanda liberal demokrasinin bu yorumu, demokrasiyi bir amaç değil araç olarak görerek, birtakım çıkarları siyasal olanın üzerinde tutar (Schmidt, 2001: 139-142). Felsefi altyapılarına göre bu şekilde ayrımlanabilecek olan demokrasi kuramları; vatandaşların siyasalara etki etme derecelerine göre de, yine bu altyapıyla ilişkili olacak şekilde ayrılabilir.

I. III. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi kuramı, altyapısal olarak Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinden esinlenerek, onun vatandaşların siyasal karar alma sürecinde aktif katılımlarını öngören yaklaşımından etkilenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, demokrasinin adil ve düzenli serbest seçimlere indirgendiği tek boyutlu demokrasi kuramından ayrışan katılımcı demokrasi, oydaşmanın aktif katılımla sağlanmasını savunur (Cunningham, 2002: 123). Dolayısıyla Antik Yunan demokrasilerinde görülen doğrudan demokrasiyle ilişkisi kurulabilecek olan katılımcılık fikri, bireylerin yönetimsel süreçlerde rol alması olarak da düşünülebilir (Beetham, 2005: 131). Aynı zamanda katılımcı demokrasinin modern formundan da bahsedilebilir. Katılımcılık kavramı, yeni demokrasi kuramlarıyla birlikte düşünüldüğünde, geçmişte sadece fiziksel olarak yönetimde rol alma olarak tanımlansa da günümüzde siyasa yapımında vatandaşların fikirlerinin göz önünde bulundurulması, aktif katılım süreciyle demokratik etkileşimler neticesinde bilgi alışverişi ve müzakere sürecinin önemsenmesi gibi olgu ve kavramlarla ifade edilmektedir (Beetham, 2005: 132-133).

Dolayısıyla katılımcı demokrasi, vatandaşların ve siyasal sürecin değişim ve gelişimine açık bir kapı bırakmaktadır. Aynı zamanda siyasa yapım sürecinde yöneten ve yönetilen ayrımı, katılımcı demokraside kapanır. Bu amaçla vatandaşlar gerek otonom olarak kendilerini yetkili görür veya bağımlı olarak yetkilendirilirler (Nylen, 2003: 27-29). Bu davranışın yokluğunda, sadece seçimlere indirgenen bir demokraside, vatandaşların tercihleri politika yapım sürecinde göz ardı edildiğinden katılımcı demokrasinin değişime ve gelişime verdiği önem etkisini yitirir (Cunningham, 2002: 127-134). Bu bakımdan katılımcı demokrasi, Robert Dahl'ın poliarşik çok boyutlu demokrasisine yakın bir konumda yer alır. Çok boyutlu demokraside, seçmenler rekabet eden siyasetçileri oy verme davranışıyla seçtikleri gibi aynı zamanda birtakım özgürlüklere, katılım mekanizmalarına da sahiptir (Dahl, 2010: 18-70).

I. IV. Seçkinci Demokrasi

Katılımcı demokrasinin karşısında konumlandırılabilecek olan seçkinci demokrasi, büyük ölçüde Max Weber'in çalışmalarında görülebilir. Parlamenter yapı, rekabetçi parti sistemi ve kapitalist ekonomi yapıyı öne çıkaran seçkinci demokrasi; önderlik kurumuna tarihsel süreçte verdiği önem, siyasalar bütününe etki eden önderler ve siyasal organizasyonların seçmenlerin oyunu kazanmak için gerekli görülmesi gibi özellikleri içinde barındırır. Bu anlamda seçkinci demokraside, demokrasi bir rekabetçi piyasa gibi görülür ve liderler için siyaset bir kazan-kaybet oyununa indirgenir. Bu anlamda da, siyasetçiler ekonomik şartlarına bağlı olarak siyasetle bir uğraş olarak ilgilenebilecekleri gibi siyaseti profesyonel bir meslek olarak da icra edebilmektedir. Weber'e göre, seçkinci bir demokraside önderler ve siyasetle ilgilenenler ekonomik olarak bağımsızdır ve siyaset, onlar için profesyonel bir uğraştır (Weber, 1946: 77-87).

Dolayısıyla seçkinci demokraside elitler, ekonomik durumları neticesinde önder konumuna yükselip birtakım dışsal ekonomik çıkarları ifade ederler, halk, yalnızca bir seçmen olarak algılanır ve vatandaşlar belirleyici değil, sadece yönlendirici rol oynarlar (Schmidt, 2001: 117-122). Bu bakımdan seçkinci önder demokrasisi, Joseph Schumpeter'in kuramlaştırdığı ve liberalizmin ekonomik yönüne atıf yapan, seçkinci bir anlayışı benimseyen, demokrasiyi bir amaç değil araç olarak görerek rekabetçi seçim ortamına indirgeyen demokrasisini çağrıştırır (Schumpeter, 2010: 327-349). Görüldüğü üzere hakkında birçok ayrım yapılabilecek olan demokrasi kuramlarının her biri demokrasi kavramı bağlamında gerek normatif gerekse deskriptif önerme ve gözlemler yapmaktadır. Buradan hareketle, ANAP'ın iki iktidar dönemindeki demokrasi temalarının hangi demokrasi kuram ya da kuramlarına yaklaştığı ileriki bölümlerde saptanmaya çalışılacaktır.

II. 1983-1987 ARASINDA ANAP İKTİDARI

II. I. Parti Programı ve Seçim Beyannamesi

20 Mayıs 1983 tarihinde kurulduktan sonraki yaklaşık beş ay içinde ilk genel seçim tecrübesini yaşayacak olan ANAP'ın parti programına bakıldığında demokrasi anlayışını gösterebilecek birkaç nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; ekonominin siyaseti öncelemesi olgusudur. ANAP'ın "rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan" bir siyasi parti olması, yeni dönemde önceliğin ekonomik refaha verileceğinin ifade edilmesi, iktisadi hayatın işleyişi için bürokratik engellerin kaldırılacağının belirtilmesi ve parti ambleminde de sembolleştirilen "arı ve petek" imajının "memleketin en ücra köşesine kadar 'mamur' hale getirileceğinin" göstergesi olması (TBMM, 1983: 17-48) bu olguyu gösterir niteliktedir. Burada ANAP'ın demokrasi anlayışındaki ekonomik liberal unsurlar, iktisadın siyasete öncelenmesiyle birlikte görünür olmaktadır.

Bu olgu; program bütününde iktisadi politika bölümünün ve sosyal politika bölümünde de iktisadi hayata ilişkin olgularla ilgili başlıkların sayıca fazlalığı ve aynı zamanda da siyasal özgürlüklere dair çok az sözün söylenmiş olmasıyla da görünmektedir. Bunun dışındaki ikinci husus, ANAP'ın katılımcı demokrasiden uzak söylemleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, demokrasinin "milletin tümden 'temsili'" ve hürriyet bölümünde özgürlüğün sadece doğal hak ve hürriyetlerle algılanması gerek liberal demokrasiyi anımsatırken gerek katılımcı demokrasiden uzaklaşmayı göstermektedir. Zira temsil mekanizması, yukarıda da bahsedildiği üzere, cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasinin mümkün olan en doğrudan katılımın sağlanması gerektiğine yönelik görüşlerine tezat oluşturmaktadır. Bununla beraber programda özgürlüğün doğal haklarla sınırlı tutulması ve sosyal, siyasal haklara referans verilmemesi de katılımcılık ile ters düşmektedir. Aynı zamanda ANAP'ın iktidara geldiğinde toplumsal "grup menfaatlerini" "milli menfaatlerde" yansıtacağı görüşü (TBMM, 1983: 17-48), birtakım dışsal çıkarların ifade edildiği seçkinci, liberal demokrasiyi çağrıştırmaktadır.

Bu göstergeler, ANAP'ın 1983 seçim beyannamesinde daha fazla açığa çıkar. 1983 ANAP'ın seçim beyannamesinin önsözünde neredeyse tamamen iktisadi hayata ilişkin görüşler yer alır ve bunlar, partinin merkez politikası olarak anılmaktadır. "İktisadi tarafın ağır bastığı" Türkiye'nin sosyal meselelerinin, Özal'ın tabiriyle "orta direğin" güçlendirilmesi, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması gibi siyasalarla aşılacağı ifade edilmektedir. Bu amaçla, seçim beyannamesinde de ANAP'ın serbest piyasa ekonomisini esas aldığı bir daha tekrar edilir (TBMM, 1983: 50-141). Burada da görüldüğü üzere ANAP için iktisadi hayat, diğer konulardan önce gelmektedir. Aynı zamanda orta direkte yer alan belli kesimlerin dışsal çıkarlarının temsil edileceği belirtilir ve bu noktada da liberal demokrasinin ekonomik yorumu ortaya çıkar.

II. II. Seçim Propagandaları

Seçimlerden yaklaşık üç hafta önce başlayan propagandalarda da özellikle Özal nezdindeki söylemlerin çoğunlukla iktisadi politikalara yönelik olduğu görülür. 16 Ekim'de Erzurum'da konuşan Özal; kalkınma için ANAP'a oy verilmesi gerektiğini, Türkiye'nin iktisadi hayatının böylece düzene gireceğini ifade eder (Milliyet, 17.10.1983). Ertesi gün Van'da konuşan Özal, bu defa demokratik istikrar için, orta direğin güçlendirilmesi gerektiğini ve bu nedenle her şeyden daha fazla ekonomik hayata önem verileceğini bildirir (Milliyet, 18.10.1983). Bu sözler, tam anlamıyla demokrasinin bir araç olarak görüldüğü bir liberal demokrasi kuramını hatırlatmaktaydı. 22 Ekim'de televizyonda yapılan açık oturumda da siyasete ekonomik bir bakış açısıyla bakan Özal, eğitim konusunda da aynı tavrı alıyordu. Buna göre, rekabet sistemi içinde yarışacak olan yükseköğretim kurumları hem devletin maliyetlerini düşürecek hem de yabancı dil öğretimi yapan öğretim kurumlarıyla birlikte öğrenci sayısı ve niteliğinde artışlar olacaktı (Milliyet, 23.10.1983). Bu görüşünde de Özal ve ANAP'ın hayatı iktisadi parametrelerle algılayan ve buradan yola

çıkıldığında ekonomik demokrasinin temel argümanlarına denk düşen demokrasi anlayışları açığa çıkıyordu.

Özal, gelecek günlerde de söylemlerinin ağırlığını ekonomik vaatlere vermişti. 24 Ekim'de Bursa'da konuşan Özal'ın yine gündeminde ağırlıklı olarak ekonomik atılımlar ve sanayileşme, modernleşme ve kalkınma söylemleri vardı (Milliyet, 25.10.1983). Özal'ın bu vaatleri ve ekonomiye dönük siyasa söylemleri, iş dünyasının da ilgisini çekiyor ve bazı çıkarlarını ifade etmek isteyen özel sektör Özal'a yakın konumlanıyordu. Gazetecilere verdiği röportajda Vehbi Koç, örneğin Özal'ın köprüyle ilgili vaadini onaylamaktaydı (Milliyet, 29.10.1983). Yine Özal, "kurtuluşun ve refahın yolunu ihracatta" bularak (Milliyet, 1.11.1983), iktisadi hayattaki gelişmeleri siyasal olana önceliyordu. Seçimlere üç gün kala Zonguldak'ta konuşan Özal, yine konuşmasının büyük çoğunluğunu ekonomiye, iş ve işçi siyasalarına ayırıyordu (Milliyet, 3.11.1983). Dolayısıyla gerek parti programı, gerek seçim beyannamesi ve seçim kampanyalarında Özal ve genelde ANAP nezdinde demokrasi bağlamında görülen en temel olgu; iktisadın siyasete öncelenmesi neticesinde demokrasinin ve demokratik özgürlüklerin ekonomik atılımlara ulaşma amacı için bir araç olarak görülmesiydi.

Bu kronolojik seyrin sonunda 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde ANAP, %45'lik oy oranıyla iktidar partisi olma fırsatını elde etti. Solun temsilcisi olarak görülen Halkçı Parti, %30; askeri müdahalenin partisi olarak anılan Milliyetçi Demokrasi Partisi de %23 oy oranında kalmıştı (YSK, 2017: 1-3). Seçimler üzerinden geçen yaklaşık bir aylık süre sonrasında, 19 Aralık'ta Özal, Meclis Genel Kurulu'nda hükümet programını okudu. Konuşmasında öncelikle 12 Eylül müdahalesinin ülkeye getirdiği olumlu koşullardan bahseden Özal, ardından Türkiye'nin yaklaşık otuz senelik iktisadi hayatından veriler örnek göstererek yapacaklarını belirtiyordu. Buna göre enflasyonun düşürülmesi, kalkınmanın hızlandırılması ve ihracatın artırılması birincil hedefler olarak sıralanmıştı (TBMMZC, 19.XII.1983: 62-85). Yine parti programı ve seçim beyannamesinde olduğu üzere ekonomik atılımlar amaç, diğer politikalar ise bunlara ulaşmak amacıyla birer araç olarak görülmüştü. Hükümet programındaki bu siyasalar, ANAP'ın birinci yasama döneminde yasa yapımında da açığa çıkmıştı.

II. III. Yasama Faaliyetleri

1983-1987 yılları arasında ANAP'ın yasama faaliyetlerine bakıldığında birkaç unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, vergi düzenlemeleriyle birlikte, yatırımların, yabancı sermayenin teşviki ve kalkınmanın hızlandırılmasıdır. Örneğin; 4 Ocak tarihinde kabul edilen, vergi kanunlarında değişiklikleri öngören kanunda; vergi muafiyetleri, Bakanlar Kurulu'na birtakım vergilerde indirime gitme yetkisi verilmesi ve bu muafiyet veya indirimlerden yararlanma koşulu olarak sermayenin artırılması gibi kanun maddeleri yer almaktaydı. Kanun gerekçesinde hâkim söylem, ekonomik hedeflere ulaşma amacıydı (TBMM, 23.12.1983: 1-6). 25 Ekim 1984'te kabul edilen Katma Değer Vergisi Kanunu ise ihracatın geliştirilmesi, yatırımların teşviki, sanayi üzerindeki yükün hafifletilmesi, enflasyonun önlenmesi ve kaynakların optimum kullanımı gibi kanun gerekçeleriyle yasalaştırılıyordu (TBMM, 14.6.1984: 1-7). Yasama faaliyetlerinde dikkat çekilebilecek ikinci unsur, yatırımlar ve dış ticaret için gerekli ortamın temini idi.

Örneğin; 2 Şubat 1984 tarihinde kabul edilen ve dış ticareti düzenleyen kanunun gerekçeleri, bürokratik engeller olarak, yasaklamalar, kotalar ve vergi gibi yükümlülüklerin kaldırılması şeklinde sıralanmıştı. Ekonominin istikrarı ve büyümesi amacıyla, fiyat dengesini korumak, ihracatı teşvik etmek gibi sonuçları sağlayacağı ifade edilen kanun (TBMM, 17.1.1984: 1-2), liberal bir ekonomik anlayış gözetilerek düzenlenmişti. Yine 4 Haziran 1985 tarihinde kabul edilen Maden Kanunu da, devletin bu alandan çekildiği takdirde formalitelerin azaltılarak efektifliğin artırılacağı ve böylece yatırım ve sermayenin teşvik edileceği gerekçesiyle sunuluyordu (TBMM, 25.3.1985: 1-8). Bundan iki gün sonra kabul edilen Serbest Bölgeler Kanunu'nda da yine aynı şekilde, esasında tarihsel olarak oldukça eskiye uzanan serbest bölgeler üzerinde düzenlemeler getirilmiş ve üretim ve ihracatın bireysel girişimler ve özgürlüklerle sağlanabileceği şeklinde

gerekçeler belirtilmişti (TBMM, 9.5.1985: 1-5). Burada da görüldüğü üzere ANAP'ın yasa yapım sürecindeki davranışı da, programı ve Özal'ın söylemlerinde olduğu gibi, özgürlüklerin burjuva özgürlüklerini anımsatacak şekilde liberal ekonomik demokrasiye yönelik şekilde düzenlenmesiydi.

Yasa yapım faaliyetlerinde görülebilecek üçüncü bir husus ise yetki devirleriyle yürütmenin siyasa alanının genişletilmesi ve bürokratik mekanizmaların zayıflatılmasıydı. Örneğin; 24 Nisan 1984 tarihinde kabul edilen memurlarla ilgili yetki kanununda kamu personellerinin sosyal ve mali haklarında Bakanlar Kurulu'na verilen yetkiler görülmekte ve bunun gerekçeleri, efektif personel kullanımı, ücret düzenlemesi olarak ifade edilmekteydi (TBMM, 2.3.1984: 1-2). Bu konuda bir diğer örnek, finans alanında yapılan düzenlemelerdi. Merkez Bankası ve Bankalar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, hem Merkez Bankası'na birtakım yetkiler veriliyor hem de Bakanlar Kurulu'na konuya ilişkin kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi düzenleniyordu (TBMM, 9.5.1986: 1-5). Bu bağlamda, ANAP, ekonomik demokrasinin bir diğer boyutunu da göstermekteydi. Zira bu yetki devirleri, seçmenlerin sadece seçim döneminde siyasal davranışlarını gösterip diğer zamanlarda pasif konumda kalmalarını öngörüyordu. Bu olgu, Metin Heper ve Tanel Demirel tarafından da belirtilmektedir. Yazarlara göre, 1983 sonrasında, basının aktör olarak ortaya çıkışı, örneğin, geleneksel devlet elitlerinin bürokrasideki rollerinin azaltılması ve diğer siyasal ve toplumsal organizasyonların, örneğin sivil toplum kuruluşları ve birkaçı dışında, siyasal partilerin önemini kaybetmesiyle ilintiliydi (Heper & Demirel, 1996: 112).

Nitekim 1983-1987 yılları arasındaki yasa yapım faaliyetlerine tümüyle bakıldığında, Mahalli İdareler Seçimi Kanunu hakkında verilen bir kanun teklifinin yasalaşması dışında (TBMM, 4.1.1984: 1-6), siyasal özgürlüklerin genişletilmesi bakımından katılımcı demokrasi uygulamalarını gösterecek yasalardan ziyade; birtakım dışsal çıkarları burjuva özgürlükleri ve ekonomik özgürlüklerle ifade eden kanunlar büyük çoğunlukta yer almaktadır. Bu da felsefi altyapı olarak liberal demokrasinin ekonomik yönünden hareket eden bir demokrasiyi ve bununla birlikte seçmenlere sadece bir seçici görev tanımlanan seçkinci, önder demokrasisini akla getirmektedir. Bu olgu, anayasal olarak da saptanabilmektedir. Zira Ahmad'a göre, 1961 Anayasası Türk toplumuna siyasallaşma olanağı tanırken; 1982 Anayasası bu süreci tersine çevirme amacı taşımaktaydı (1985: 213-214). Yine yukarıda bahsedildiği üzere, Ahmad da, hükümet programında ekonominin belirleyici, siyasalın ise ikincil rollerde olduğunu vurgular (1985: 221). Dolayısıyla bu olgu da, ANAP ve Özal'ın seçkinci ve ekonomik demokrasi anlayışını açığa çıkarmaktadır.

Bu dönemde neden ANAP'ın liberal ekonomik demokrasi anlayışını gösterdiği, birkaç şekilde anlaşılabilir. Bunlardan ilki; sivil-asker ilişkileri bağlamında ele alınabilir. Buradan bakıldığında ANAP ve özelde Özal'ın, siyasal alandaki düzenlemeleri askerlere, ekonomik hayattaki düzenlemeleri kendisi ve partisine bırakması; liberal ekonomik demokrasinin nedenlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda geçmiş dönemden edinilen tecrübe de, ekonomik atılımların demokrasiyle yürümeyeceği şeklinde bir kanı oluşturmuştur (Ahmad, 2014: 222-229). Bununla ilintili olarak ikinci bir nedenin, 1973, 1974 ve 1979 gibi gerek uluslararası gerekse ulusal çapta meydana gelen ekonomik krizlerin siyasal yıkımları beraberinde getireceği düşüncesi ve askeri müdahaleyle birlikte, yeni ekonomik program için gerekli ortamın temin edilmesi olduğu söylenebilir (Zürcher, 2015: 440-448). Nitekim aşağıda da bahsedileceği üzere, ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışında meydana gelecek ufak değişim de bu nedenlerin, etkilerini görece yitirmesiyle ortaya çıkacaktır.

III. 1987-1991 ARASINDA ANAP İKTİDARI

III. I. Seçim Beyannamesi

1987 Genel Seçimlerinden yaklaşık bir ay önce yayımlanan ANAP Seçim Beyannamesinde, ilk dönemdekine kıyasla birkaç farklı nokta dikkati çekmekteydi. 1983 Seçim Beyannamesinin neredeyse tamamı iktisadi politikalara ayrılan giriş bölümünün aksine, 1987 Seçim Beyannamesinde yine ekonomi önemli bir yer tutmakla birlikte, ANAP'ın farklı görüşlere "tahammüllü" bir ortam getirdiği, siyasi istikrarı fikir ifadesine tanıdığı olanaklarla sağladığı şeklindeki söylemler yer almakta ve "demokrasi, istikrar ve kalkınmanın" birlikte yürütülmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Karşılaşılan ikinci bir husus ise giriş bölümünün ilk seçim beyannamesine kıyasla çok daha ayrıntılı ve uzun olması, aynı zamanda insan ve eğitim gibi ayrı başlıklar açılmasıydı (TBMM, 1987: 3-25). Görüldüğü üzere ilk bakışta, ANAP'ın siyasal özgürlükler ile ekonomik özgürlükler arasındaki makasın daraltılacağını anımsatan görüşleri liberal demokrasi temasının zayıfladığını düşündürmektedir.

Ancak beyannamenin kalanına bakıldığında birkaç nokta dışında yine liberal ekonomik demokrasinin ağır bastığı görülmektedir. Buradan bakıldığında, ANAP'ın 1987 Genel Seçimlerinde diğer konulara kıyasla ekonomik gelişmeler nedeniyle seçmenden oy talep etmesi, yine dışsal çıkarlara dayalı ve ekonomik özgürlükleri esas alan bir demokrasi anlayışını çağrıştırıyordu. Bunun dışında, siyasal özgürlük alanın açılması ve katılımcı politikaların izleri, beyannamede mahalli idarelerin yetkilerinin güçlendirildiği ve mali imkânlarının artırıldığı şeklindeki söylemlerle sınırlı kalmıştı. Beyanname hakkında bahsedilebilecek olan son unsur, kadın başlığının eklenmesidir; ancak fakat bu başlık altında kadın özgürlüğünden ziyade kadınların bir güvenlik konusu haline getirilerek, kadınların korunmasına vurgu yapılmıştır (TBMM, 1987: 63). Buradan da anlaşılacağı üzere, ilk seçim beyannamesine kıyasla liberal demokrasi temaları dışında birkaç nokta saptanabilirse de bunlar, demokrasi anlayışının tümden bir değişimini yansıtacak kapsamda gözükmemektedir.

III. II. Seçim Propagandaları

1987 Seçimlerine bu beyanname ile girecek olan ANAP'ın demokrasi anlayışını yansıtacak birtakım davranış ve söylemlerinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki önseçim konusudur. Bu noktada, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) başta olmak üzere, Doğru Yol Partisi (DYP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) önemli sayıda adaylarını önseçimle belirlerken; ANAP, sadece üç bölgede önseçime gitmiş ve diğer adaylarını merkez yoklamasıyla belirlemişti. Aynı zamanda teşkilatlara da birkaç bölge dışında aday belirleme yetkisi verilmemişti (Milliyet, 23.10.1987). Bu olgu, yukarıda da bahsedilen seçkinci, önder demokrasisini hatırlatmaktaydı. Zira katılımcı politikalardan uzaklaşma, seçkinci demokrasiye yakınlaşmayı beraberinde getirirken; Özal'ın parti içindeki temel aktör rolü, önder demokrasisine işaret ediyordu.

Seçim kampanyası boyunca görülen ikinci bir olgu da Özal'ın seçmenlerden oy isteme davranışında yatırımlara verdiği roldü. Örneğin; Özal'ın seçim programında, toplu konutların açılış törenleri, Adana-Gaziantep otoyol temel atma töreni, Büyükçekmece içme suyu tesisi açılışı, Ankara Atatürk Kültür Merkezi açılışı, Adnan Menderes Havaalanı açılış töreni, İzmir Aliağa Rafinerisi açılışı gibi propaganda faaliyetlerini yürütmek yer almıştı (Milliyet, 24.10.1987). Kampanyada dikkat çekilebilecek üçüncü bir husus da vatandaşlara sağlanacak maddi kolaylıklar ve fonların vurgulanmasıydı. Örneğin; Fakir Fukara Fonu'nda maddi açıdan dezavantajlı kesimlere verilecek yardımlardan bahsediliyor, Türkiye'de "iş arayan için işin çok" olduğu belirtiliyordu (Milliyet, 25.10.1987). Yine çoğu iktidar partisinin seçim propagandalarından bekleneceği üzere yapılan yatırımlar anlatılmış ve Özal "'İcraatın' İçinden" adlı programda bu atılımları sıralamıştı (Milliyet, 28.10.1987). Örneğin; 3 Kasım'da Yozgat'ta konuşan Özal, milletin fakir olmadığını ve Türkiye'nin artık yokluk yaşamadığını, çağ atladığını söylüyordu (Milliyet, 4.11.1987). Televizyon

programlarının seçim kampanyasında kullanımı, 1987 Seçimleri öncesinde ANAP ve Özal'ın kullandığı bir yöntem olmuştu (Milliyet, 9.11.1987).

Kampanyanın ileriki günlerinde ise Özal'ın seçim söylemleri biraz daha farklılaşmaktaydı. Yine ekonomik atılımlar ve vaatlerle birlikte, seçmenlere tavsiyeler ve muhalefete yergiler söylemlerde yer almaya başlamıştı. Örneğin; 11 Kasım'da Trabzon ve Giresun'da konuşan Özal, oyların "'sola sağa' saptırılmaması" gerektiğini bildiriyor ve ülkenin yeni milliyetçi cephelere teslim edilmemesini, mecliste çoğunluk sağlanması halinde ANAP'ın "her kanunu çıkaracağını" belirtiyordu (Milliyet, 12.11.1987). 14 Kasım'da Antalya'da yaptığı konuşmada seçmenlere oyları parçalamamalarını tavsiye ediyor ve seçim barajının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade ediyordu (Milliyet, 15.11.1987). Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte, tarihsel olarak Türkiye siyasetinde yer edinmiş birden fazla güçlü liderle rekabet etmek zorunda kalan Özal, "anarşi" ortamı tehlikesinden de bahsetmekteydi (Milliyet, 16.11.1987). Burada aynı yılın 6 Eylül'ünde gerçekleştirilen 1987 Referandumuna ayrı bir parantez açılabilir. Siyasi yasakların kalkmasına ilişkin 1987 Referandumunda da Özal'ın siyasal liberalizmin nerede durduğuna dair çıkarımlar yapmak mümkündü. Örneğin; siyasi yasakların kalkmasına "Evet" anlamına gelen mavi pusula Özal tarafından "Mavi, Yunanlıların rengidir..." şeklinde niteleniyordu ve üstelik bu durumdan rahatsız olan bazı ANAP'lıların referandumdan sonra partiden istifa etmek istedikleri basında yer alıyordu (Milliyet, 30.08.1987). Bu söylem, Özal'ın tekrarladığı bir söylemdi. 26 Ağustos'ta da meydanlardan ayrılan DYP'li kalabalıkları "...Yunanlı gibi kaçıyorlar demek istedim" diyerek Yunanlılar ve mavi renklerini özdeşleştirmesini bu şekilde tavzih ediyordu (Milliyet, 26.08.1987). ANAP'lıların bu durumdan rahatsız olması yine Özal'ın parti içindeki otoriter önder konumunu göstermekteydi. Siyasal liberalizm yerine ekonomik liberalizm tercihi yapıldığı da yine seçim propagandalarından takip edilebiliyordu. Kampanya broşürlerinde ekonomik atılımların süreceği belirtilirken, Türkiye'nin geçmişte askeri müdahalelerle sonuçlanan kriz ortamına değinilmekteydi (Milliyet, 26.11.1987). ANAP ve Özal nezdinde bu şekilde süren seçim kampanyaları sonucunda 29 Kasım 1987'de genel seçimler yapıldı.

Seçimler sonucunda ANAP, diğer partilere kıyasla oy oranında bir düşüş yaşasa da, seçim barajının da etkisiyle ilk iktidar dönemine nazaran mecliste oransal olarak daha fazla sandalye kazanıyordu. Mecliste temsil hakkı kazanan diğer iki parti ise 59 milletvekiliyle DYP ve 99 milletvekiliyle SHP'ydi (YSK, 2017: 1-3). Dolayısıyla ANAP ve Özal, seçim kampanyasının özellikle son günlerinde vatandaşlardan istediği güçlü seçmen desteğini sağlamış ve yine yasama faaliyetlerinde önünde bir engel olmaksızın siyasalarını sürdürme olanağını elde etmişti. Seçimlerden yaklaşık bir ay sonra hükümet programının değerlendirilmesi gündemiyle toplanan Meclis Genel Kurulu'nda partilerin demokrasi anlayışları iyice açığa çıkıyordu. Bu bağlamda, program hakkında DYP Grubu adına söz alan Süleyman Demirel; kendisinin hürriyetçi demokrasi adını verdiği demokrasi kavramında, Özal ve ANAP'ın devletin minimalize edilip sadece güvenlik sağlayıcı rolüne vurgu yapan liberal devlet anlayışını ve liberal, seçkinci demokrasisini eleştiriyordu (TBMMZC, 28.XII.1987: 80-81). Muhalefetin eleştirisini çeken bu konuşmasında Özal; birincil hedeflerinin siyasi ve iktisadi istikrar olduğunu ve bunlardan siyasi istikrarın önce geldiğini belirtmekle birlikte, konuşmasının büyük bölümünü geçmiş dönemde yapılan ekonomik düzenleme ve atılımlara ayırmıştı (TBMMZC, 25.XII.1987: 39-72). Bu gelişmelerden sonra ANAP ikinci iktidar döneminin yasama faaliyetlerine başladı.

III. III. Yasama Faaliyetleri

1987-1991 dönemindeki yasa yapım süreçlerine genel olarak bakıldığında, ANAP'ın ilk iktidar döneminden farklı bir yapısı olduğu görülür. Bu bağlamda, yasama faaliyetleri üç ayaklı biçimde ilerlemiştir. Bunlar; yine ilk dönemde olduğu gibi ekonomik düzenleme ve atılımlarla ilgili yasa yapımı, Avrupa'yla uyum amacıyla imza atılan anlaşmaların onaylanması hakkında kanunlar ve adalet, yükseköğretim, kamu personelleri gibi konulardaki yasama çalışmalarıdır (TBMM, 1987-1991: 1-4). İlk dönemdeki ekonomi yoğun yasama faaliyetlerinin neden ikinci dönemde diğer

konulara kıyasla azaldığı birkaç şekilde anlaşılabilir. ANAP'ın uygulamaya koymak amacıyla öne sürdüğü ekonomik program büyük ölçüde 1983-1987 döneminde tamamlanmıştı ve dolayısıyla artık ekonomik istikrar, siyasi istikrara oranla geride kalabilirdi. İkincisi ise, yine buna bağlı olarak, ANAP'ın içinde barındırdığı fraksiyonlar, ikinci dönemde içlerinden bazılarının güç kazanıp bazılarının zayıflamasına tanıklık etmiş ve sonucunda ANAP, yasama faaliyetlerinde eklektik bir yapı göstermişti. Son olarak da, ikinci nedenle ilgili olacak şekilde üçüncü bir nedenin, Özal'ın gerek Başbakanlık gerekse 1989'dan sonra Cumhurbaşkanlık makamında parti içindeki bu fraksiyonları kontrol etme davranışının meclisteki akisleri olduğu söylenebilir (Tursan, 1995: 175-177). Ancak yine de iktisadi istikrarı sağlamaya yönelik önemli yasama faaliyetlerinden bahsedilebilir.

Örneğin; 9 Mart 1988 tarihinde kabul edilen kanun tasarısıyla çalışanların tasarrufa sevk ve teşvik edilmesi amaçlanmış, ekonominin gelişmesi ve istikrarı için bunun önemli bir düzenleme olduğu ilgili gerekçede belirtilmişti (TBMM, 1.2.1988: 1-5). Yine liberal ekonomik demokrasinin göstergelerinden olarak, 1 Haziran 1989'da Türkiye serbest mali müşavirlik kurumuyla tanışmış, kanun gerekçeleri devletin son dönemde ekonomideki rolünün büyüdüğü ve bunun bu kurumla aşılması gerektiği, böylece iktisadi hayatta bürokrasinin azaltılacağı şeklinde sıralanmıştı (TBMM, 3.4.1989: 1-12). Aynı zamanda ANAP'ın benimsemiş olduğu liberal devlet anlayışından tavizler de ortaya çıkıyordu. Dış ticaret düzenlemelerine eğilen ANAP, 14 Haziran'da kanunlaşan tasarı ile ithalattaki haksız rekabetlerin giderilmesini amaçlıyor, devlete ithalat konusunda düzenleyici yetkiler veriliyordu (TBMM, 29.11.1988: 1-6). 16 Haziran'da kanunlaşan tasarıyla birlikte de anonim şirketlerin yönetim yapısında uyulması gereken birtakım kurallar sıkılaştırılmıştı (TBMM, 6.6.1989: 1-2). Fakat bununla birlikte, yine bazı dışsal ekonomik çıkarların da öncelendiği görülebilir. Örneğin; 12 Nisan 1990'da kabul edilen kanun tasarısıyla küçük ve orta ölçekli sanayi kesimine destek ve teşvikler sağlanmıştı (TBMM, 17.10.1989: 1-13). Nitekim bu liberal demokrasi anlayışı da, 1989'da Özal'ın Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesiyle birlikte giderek şehir burjuvazisinin özgürlükleri ve dışsal çıkarlarını yansıtacak bir ekonomik demokrasi olarak sürecektir (Öniş, 2000: 300). Kanun yapımında ikinci bir husus Avrupa merkezli anlaşmalara uyum sağlanmasıydı.

Örneğin; 25 Şubat 1988 tarihinde kabul edilen kanun ile küçültücü ceza ve işkencenin önlenmesi hakkındaki Avrupa Sözleşmesi onaylanmıştı (TBMM, 18.1.1988: 1-3). 21 Nisan'da ise aynı kapsamdaki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin onaylanması kabul edilmişti (TBMM, 8.2.1988: 1-3). 16 Haziran 1989'da da Avrupa Sosyal Şartı'nın onaylanması kabul edilerek, Avrupa'da çalışan Türk vatandaşlarının sosyal şartlarında iyileşmeye olanak sağlanmıştı (TBMM, 16.5.1989: 1-5). 8 Mayıs 1991'de kabul edilen tasarıyla birlikte ise, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı onaylanmış ve Türkiye'de yerel yönetimlere yetki devirlerinin anayasal boyuta ulaşması, maddi desteklerin artırılması gibi katılımcı politikaların uygulanacağı hükme bağlanmıştı (TBMM, 5.3.1990: 1-4). Görüldüğü üzere Türkiye'nin 1987'de gerçekleştirdiği Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusu neticesinde Özal, daha sonra Başbakanlık görevini üstlenecek Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz ve ANAP'ın ikinci iktidar döneminde ekonomiyi önceleyen siyasaları, katılımcı siyasalara nazaran oransal olarak azalma eğilimi göstermişti.

Üçüncü ve son bir olgu olarak, yasama faaliyetlerindeki sosyal ve siyasal özgürlüklere ilişkin kanunlara değinilebilir. Örneğin; 19 Nisan 1990 tarihinde rüşvet ve yolsuzluklara karşı önlem alınması amacıyla çıkarılan kanun düzenlemesi (TBMM, 16.6.1989: 1-3), siyasi partilerin genel başkanlık seçimlerinde beş defadan fazla seçilme yasağının kaldırılması (TBMM, 14.5.1989: 1-2), kadınların sorunları ve toplumsal hayattaki rollerinde iyileştirmeleri gündeme alacak bir kurumsal düzenlemenin getirilmesi (TBMM, 20.4.1990: 1-6), Türkiye'de insan hakları ihlallerinin incelenmesi ve yaptırımlarla engellenmesi amacıyla bir komisyonun oluşturulması (TBMM, 28.11.1990: 1-3) gibi faaliyetler görülmekteydi. Kısaca 1987-1991 dönemine bakıldığında Avrupa'yla ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında katılımcı demokrasi temalarını hatırlatacak bazı yasa yapım çalışmalarına rastlanmakla birlikte, yine de birtakım dışsal ekonomik çıkarların ifade edilmesi önemli bir yer teşkil etmekte ve dolayısıyla ANAP; liberal, ekonomik demokrasi

anlayışını görece daha zayıf da olsa sürdürmektedir. Bu olgu, ANAP'ın 1989-1991 döneminde toplumdaki maddi açıdan dezavantajlı kesimlere yönelik popülist uygulamaları olsa da, genel itibariyle 1983-1991 döneminde ve sonrasında da temel olarak liberal burjuva kesimini hedeflemesi ve bunun özellikle 1987 sonrasında açığa çıkmasıyla da anlaşılabilir (Alper & Öniş, 2003: 8-9).

SONUÇ

Demokrasi kuramlarından hareketle, ANAP ve Özal'ın demokrasi anlayışı incelendiğinde bunun iki boyutta değerlendirilebileceği söylenebilir. Bunlardan ilki; ANAP'ın bir siyasal parti olarak örgütlenme yapısı, Özal'ın partideki konumu ve partinin temel hedefi olarak sıralanabilir. Bahsedilen değerlendirme boyutlarından ikincisi ise; ANAP ve Özal'ın 1983-1987 ve 1987-1991 dönemlerinde görülen yasama faaliyetleri, seçim kampanyaları ve hükümet programlarında açığa çıkan demokrasi temalarıdır. Dolayısıyla diğer bir deyişle iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışı; biri içsel diğeri dışsal olmak üzere iki yönde değerlendirilebilir.

Birinci yöne bakıldığında, ANAP ve Özal'ın siyasal yelpazenin merkezini hedeflemesi ve birden çok kesimi, diğer deyişle sınıflardan ziyade sadece farklı görüşleri, bir potada eritme isteği itibariyle cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasiye yaklaştığı şeklinde bir yorum yapılabilir. Fakat ANAP'ın orta direğinde daha sonra meydana gelen kamplaşmalar ve ANAP'ın toplumsal alandaki diğer cereyanlardan ziyade esasında liberal ve muhafazakâr kanadı temsil ettiği, aynı zamanda da iş dünyasının burjuva çıkarlarını yansıttığı göz önünde bulundurulduğunda; bu cumhuriyetçi ve katılımcı temaların oldukça zayıf olduğu ve bunların yerine daha güçlü olarak liberal ve seçkinci demokrasi anlayışının belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Özal'ın ANAP içerisindeki konumu tıpkı Weber'in yapmış olduğu önder demokrasisi tanımını akla getirmekte, dolayısıyla seçkinci demokrasi anlayışını öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte birinci yöne dair son olarak, ANAP literatüründe sivil toplum bağlamındaki tartışmaya bakıldığında, ANAP'ın iktisadi politikaları siyasal olanlara önceliğediği ve bu açıdan, Downs'ın ekonomik demokrasisine ve liberal demokrasinin ekonomik yönüne yakın durduğu ifade edilebilir.

İkinci değerlendirme yönüne bakıldığında bunların, özellikle ANAP'ın ilk iktidar döneminde, doğrulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda ilk iktidar döneminde ANAP'ın demokrasi anlayışındaki temalar; liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi olarak belirlenebilir. Zira bu temaların göstergeleri; parti programı, 1983 Seçim Beyannamesi, hükümet programı ve yasama faaliyetlerinde; iktisadi hayatın temel birincil politika olarak alınıp siyasal özgürlük alanına dair çalışmaların ikincil konuma atılması, siyasal alanda iktisadi dışsal çıkarlara dayalı kesimlerin temsil edilmesi, demokrasinin ve dolayısıyla özgürlüklerin iktisadi hayatın ve istikrarın sürdürülmesi amacıyla bir araç olarak görülmesi ve ANAP'ın, meşruiyetini, sürdürdüğü ekonomi siyasalarıyla almasıdır.

1987-1991 dönemindeki ikinci iktidar dönemine bakıldığında ise, ilk iktidar döneminden miras alınan liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi temalarının oldukça kısmi düzeyde kalsa da görece zayıfladığı, bunlara birtakım katılımcı demokrasiyi anımsatan siyasaların eklendiği ve bu nedenle karma bir demokrasi anlayışının hâkim olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda karma demokrasi anlayışının göstergeleri birkaç açıdan ayırt edilebilir. Liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi; ANAP'ın seçmenlerden oy isteme şeklinin, her ne kadar seçim propagandasının son günlerinde geçmiş dönemin karmaşalı ve krizli ortamına gönderme yapılsa da, ekonomik atılımlar söylemi olması, adayların merkezden belirlenmesi, özellikle ikinci iktidar döneminin sonunda parti içindeki liberal ve muhafazakâr kanadın etkinliği, iktidara yine gelmesi halinde her kanunun çıkacağını belirten ANAP'ın seçmenlere sadece bir seçici görevi tanımlaması itibariyle görülmektedir. Avrupa eksenli sözleşmelerin onaylanması, kadın ve insan hakları gibi konularla sosyal özgürlük alanının pozitif olarak genişletilmesi, her ne kadar söylem boyutunda kalsa da

seçim beyannamesi ve hükümet programında siyasal istikrarın iktisadi düzenlemelere önceleneceği da cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasi temalarını öne çıkarmaktadır.

Kısaca denilebilir ki, ANAP ve Özal; yansıttığı siyasal örgütlenme yapısı, hedefleri ve birinci iktidar dönemindeki davranışları ve söylemleri itibariyle demokrasi kuramlarından liberal, seçkinci ve ekonomik demokrasi anlayışını yansıtmaktadır. İkinci iktidar döneminde ise, bahsedilen demokrasi temaları yine hâkim olmakla birlikte, cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasi temalarının ilk iktidar dönemine kıyasla görece daha güçlü olarak görülebilmesi itibariyle karma bir demokrasi anlayışından bahsedilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1985). The Transition to Democracy in Turkey. *Third World Quarterly*, *7* (2), 211-226.

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çeviren: Y. Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Alper, C. E. & Öniş, Z. (2003). Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization, *Emerging Markets Finance and Trade*, *39* (3), 5-26.

Aydın, S. & Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Beetham, D. (1992). Liberal Democracy and the Limits of Democratization, *Political Studies*, (15), 40-53).

Beetham, D. (2005). *Democracy: A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Publications.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Carnoy, M. & Shearer, D. (1980). *Economic Democracy: The Challange of the 1980s*. New York: Routledge.

Cunningham, F. (2002). *Theories of Democracy*. Londra: Routledge.

Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine*, Çeviren: B. Kadıoğlu. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History, 1789-2007*. New Haven & Londra: Yale University Press.

Held, D. & Scott, G. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Heper, M. (1990). The State, Political Party and Society in post-1983 Turkey. *Government and Opposition*, *25* (3), 321-333.

Heper, M. (2002). Conclusion – The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey. *Turkish Studies*, *3* (1), 138-146.

Heper, M. & Demirel, T. (1996). The Press and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, *32* (2), 109-123.

Heper, M. & Keyman, E. F. (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, *34* (4), 259-277.

Kalaycıoğlu, E. (2002). The Motherland Party: The Challange of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. *Turkish Studies*, *3* (1), 41-61.

Keyman, E. F. & İçduygu, A. (2003). Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses. *Citizenship Studies*, *7* (2), 219-234.

Köker, L. (1995). Local Politics and Democracy in Turkey: An Appraisal. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *540* (1), 51-62.

Locke, J. (2016). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çeviren: F. Bakırcı. Ankara: Eksi Kitaplar.

Macpherson, C. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Mill, J. S. (2005). *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*. Çeviren: A. Ertan. İstanbul: Belge Yayınları.

Nylen, W. R. (2003). *Participatory Democracy versus Elitist Democracy: Lessons From Brazil*. New York: Palgrave Macmillan.

Ortaylı, İ. (2015). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

Öniş, Z. (1992). Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy. *Studies in Comparative International Development*, *27* (2), 3-23.

Öniş, Z. (2000). Neoliberal Globalization and the Democracy Paradox: The Turkish General Elections of 1999. *Journal of International Affairs*, *54* (1), 283-306.

Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, *40* (4), 113-134.

Rousseau, J. J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: A. Meral. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sartori, G. (t.y.). *Demokrasi Kuramı*, Çeviren: D. Baykal. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.

Schmidt, M. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çeviren: M. E. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.

Schumpeter, J. (2010). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Çeviren: H. İlhan. Ankara: Alter Yayınları.

Terchek, R. J. & Conte, T. C. (2001). *Theories of Democracy: A Reader* (Eds.). Lanham: Rowman & Littlefield.

Touraine, A. (2002). *Demokrasi Nedir?*. Çeviren: O. Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tursan, H. (1995). Pernicious Party Fractionalism as a Constant of Transitions to Democracy in Turkey. *Democratization*, *2* (1), 168-184.

Tutan, M. N. (2018). *Demokrat Parti Döneminde Demokrasi Anlayışının Değişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

Weber, M. (1946). Politics as a Vocation. H. H. Gerth & C. Wright Mills (Eds.). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulusal Gazete ve Meclis Tutanakları

Milliyet, 17.10.1983-03.11.1983.

Milliyet, 26.08.1987-26.11.1987.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVII, C: I, 19.XII.1983.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVIII, C: I, 28.XII.1987.

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi), D: XVIII, C: I, 25.XII.1987.

Çevrimiçi Kaynaklar

TBMM (1983). *Anavatan Partisi Programı*. [Web:https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/609/198604151.pdf?sequence=3&isAllowed=y], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1983). *Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi*, [Web:https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/609/198604151.pdf?sequence=3&isAllowed=y], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1983), *Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/123)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001017ss0001.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1984). *Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret Komisyonu Raporu (1/442)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001030ss0008.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1984). *Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri ile ilgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Yetki Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/459)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c003/tbmm17003056ss0037.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1984). *Katma Değer Vergisi Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/498)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c007/tbmm17007016ss0130.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1984). *Mahalli İdareler Seçimi Kanunu Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu (2/1)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001018ss0002.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1985). *Maden Kanunu Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/662)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c016/tbmm17016102ss0319.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1985). *Serbest Bölgeler Kanunu Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ile Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/694)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c017/tbmm17017107ss0335.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1986). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, Bankalar Kanunu, 2983, 2985, 3238 Sayılı Kanunlarda Bazı Değişiklikler Yapılması ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/766)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c029/tbmm17029109ss0445.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).

TBMM (1987). *Anavatan Partisi 29 Kasım 1987 Seçim Beyannamesi*, [Web:https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/664/198801695.pdf?sequence=1&isAllowed=y], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1987-1991), *1908'den Günümüze Tutanaklar/18. Dönem/KANUNLAR*, [Web: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=18&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=363&v_kullanici_id=13919784&v_gelecek_sayfa=1], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1988). *İşkencenin ve Gayriinsani Ya Da Küçültücü Muamele Veya Cezanın Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/376)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c003/tbmm18003027ss0016.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1988). *Çalışanların Tasarruflarının Teşvikine Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık ve Sosyal İşler; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/389)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c003/tbmm18003030ss0017.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1988). *İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/391)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c010/tbmm18010061ss0041.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1988). *İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/520)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029101ss0258.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1989). *Serbest Muhasebecilik ve Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Tasarısı ve Adalet ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/553)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c028/tbmm18028095ss0249.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1989). *Avrupa Sosyal Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık ve Sosyal İşler ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/571)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103ss0263.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1989). *6762 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (1/580)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029103ss0266.pdf], (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).

TBMM (1989). *Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/621)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c043/tbmm18043102ss0402.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

TBMM (1989). *Kırşehir Milletvekili Gökhan Maraş ve 4 Arkadaşının, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu Teklifi ve Adalet Komisyonu Raporu (2/200)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c044/tbmm18044104ss0356.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

TBMM (1990). *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve İçişleri ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/690)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c060/tbmm18060114ss0477.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

TBMM (1989). *Amasya Milletvekili Mehmet Tahir Köse ve 15 Arkadaşının, 22.4.1983 Tarihli 2820 Sayılı Siyasî Partiler Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/291)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c045/tbmm18045115ss0425.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

TBMM (1990). *1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Milli Eğitim ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/717)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c049/tbmm18049016ss0452.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

TBMM (1990). *İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı, Gümüşhane Milletvekili Ülkü Gökalp Güney, İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi Güneş ve Konya Milletvekili Vefa Tanır'ın, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu Teklifi ve Adalet ve Anayasa Komisyonları Raporları (2/290)*, [Web:https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051042ss0498.pdf], (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018).

YSK (2017), *1983-2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları*, [Web:http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Turkiye.pdf], (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018).